

De tyske mindretalsskolers udvikling

*– med særlig henblik på forholdene efter
København-Bonn erklæringerne i 1955*

Günter Weitling

Jubilæumsåret 1995

For det tyske mindretal i Sønderjylland er året 1995 præget af en række jubilæer, hvoraf det vigtigste er 75-året for folkeafstemningen i 1920. Det var denne begivenhed, som lod den tyske befolkningsdel fremstå som et nationalt mindretal i Kongeriget Danmark. Blandt de historiske begivenheder, der i tiden efter 2. verdenskrig har præget mindretallene dybest, må de 40 år gamle gensidige København-Bonn erklæringer af 1955 fremhæves. De betød intet mindre end indledningen til en ny epoke i grænselandet, som, hvad forholdet mellem flertal og mindretal angår, førte fra konfrontation over koeksistens til den Kooperation, som man i de seneste år i stigende grad har kunnet iagttage.

København-Bonn erklæringernes betydning for det tyske mindretals skolevæsen kan ikke vurderes højt nok. Erklæringerne blev den direkte anledning til en gennemgribende ændring af mindretalsskolernes status såvel i forholdet til det danske som det tyske samfund.

Erklæringerne markerede afslutningen på de følger, retsopgøret havde skabt for et tysk skolevæsen, som i tiden 1933-1945 var præget af det nationalsocialistiske idekompleks. Igennem et bilateralt dansk/tysk initiativ blev der på højeste politisk plan skabt forhold, som i løbet af ret kort tid fik positive følger for det kulturelle og politiske klima i grænselandet som helhed, og som lidt efter lidt også satte sig sine spor i omgangen menneske og menneske imellem.

Der skal ikke her gøres rede for København-Bonn erklæringernes virkningshistorie. Erklæringernes tilblivelse er snævert forbundet med den politiske udvikling i Europa og med Forbundsrepublikkens optagelse i NATO.¹

De demokratiske frihedsrettigheder og andre for mindretallene fundamentale rettigheder, som fremhæves i hensigtserklæringerne, skal her især vurderes med henblik på deres virkninger for det tyske mindretals skoleforhold.

Mindretalsskolernes opbygning efter 1920

De nuværende tyske mindretalsskolers kulturelle, politiske og pædagogiske grundlag er kun forståeligt i nøje sammenhæng med en bredere historisk kontekst, hvis forløb frem til København-Bonn erklæringernes vedtagelse kan inddeles i fire klart

afgrænsede perioder. Disse fasers prægende politiske forhold har været udslagsgivende også for de tyske skolars arbejde, der historisk som aktuelt må anses for at være en særdeles væsentlig hjørnesteen i det tyske mindretals kulturelle liv.

At netop skolearbejdet efter depressionsårene umiddelbart efter den tabte folkeafstemning i 1920 kom ind i en fase med stadig fremgang, er et udtryk for mindretallets selvhævdelsestrang, hvis politiske motivation i det første kvarte århundrede af dets eksistens var ønsket om en revision af den nye landegrænse.

Fra dansk side havde man i skolelovgivningen gjort op med tidligere tiders brug af sprogene som nationalpolitiske kampmidler.² Den Sønderjyske Skolelov af juni 1920 gav derfor mulighed for, at mindretallene i en kommune kunne få et undervisningsbehov på hhv. dansk eller tysk tilgodeset. I købstæderne indrettedes to sprogligt adskilte kommuneskoleafdelinger.

Det tyske mindretal kunne endvidere frit oprette tilskudsberettigede privatskoler, en mulighed som i begyndelsen af 20'erne begrænsedes af de økonomiske vanskeligheder i landsdelen, som skyldtes det under 1. verdenskrig udpinte landbrugs tilpasning til forholdene nord for Kongeåen.

Ud fra ønsket om, at de tyske skoler ikke udelukkende skulle være sprogskoler, men også sindelagsskoler, udviklede de private skoler sig med de øgede støttemuligheder sydfra til at blive »rygraden i den tyske mindretalsskole«.³

Mindretallet kritiserede skolelovgivningen til trods for dennes liberale grundhold-

---

Fra de tyske privatskolers opbygningsfase i 1920erne. Kværs skole på tur i Sydtyrol. (Foto: Deutsches Museum Nordschleswig).

ning. Man ønskede bl.a. større indflydelse på ledelsen af de tyske kommunale skoleafdelinger gennem oprettelse af egne skolekommissioner. Indvendingerne rettede sig især mod de dansksindede skolekommissioners ansættelsespraksis af lærere. Endvidere blev der rejst krav om, at mindretallet selv måtte føre tilsyn med samtlige tyske skoler ved en egen konsulent og opnå ret til at afholde tysk real- og studentereksamen.

Det var »Deutscher Schulverein für Nordschleswig«, der i maj 1920 var blevet dannet på Johs. Schmidt-Vodders initiativ ved en sammenslutning af allerede eksisterende kredsskoleforeninger, som førte kravene frem. Mellemløbetidens stærke personlighed indenfor skolesagen blev rektor Wilhelm Koopmann, der i 1923 afløste Schmidt-Vodder på formandsposten. Han var bl.a. ansvarlig for opbygningen af det net af tyske privatskoler, der i slutningen af 20'erne og i 30'erne var blevet særdeles tætmasket.

Koopmann rettede også kritik mod den hjælp, som sydfra blev ydet til de tyske privatskoler. Det var Koopmanns opfattelse, at ydelserne blev fordelt for impulsivt, og at den indflydelse, som enkelte personligheder i Tyskland fik, derfor blev alt for dominerende.⁴

I 1932 fandtes der 30 tyske privatskoler og et næsten tilsvarende antal tysksprogede kommuneskoler (28 hhv. 29) med ialt 3619 elever. Disse udgjorde 13,8% af landsdelens samlede elevtal. Fra et antal på 7 privatskoler i 1921 var tallet i 1932 vokset til 30 skoler. Elevantallet havde i 1921 i disse skoler udgjort 5%, men var i 1932 vokset til 34% af de tyske elever. Elevantallet forblev således betydeligt højere i de tyske kommunalskoleafdelinger end i privatskolerne. Årsagen til dette misforhold var den omstændighed, at privatskolerne især blev oprettet i tyndtbefolkede egne. Heller ikke den heftige kritik, der fra »Schulvereins« side rettedes mod kommuneskolerne, ændrede dette forhold. De tyske kommunalskoleafdelinger ansås udelukkende for at være sprogskoler, der ikke kunne opfylde den kulturelle og folkelige didaktiske målsætning, som det tyske mindretal måtte anse for at være et nødvendigt led i skolens arbejde.⁵

De mange små skolebygninger spredtes da også ud over landsdelen med det formål at tjene som samlingssteder, hvor tysk sprog og kultur kunne plejes og tidens politiske mål blev drøftet.

Nazificering, verdenskrig og retsopgør

De følgende perioder, der omfatter den nazistiske ensretning (1933-1940), 2. verdenskrig (1940-1945) og retsopgøret med Faarhustiden (1945-1955) fik særdeles vidtgående følger for det tyske mindretals muligheder for at udvikle sig.⁶

I slutningen af 1935 blev mindretallet efter nærmest kaotiske retningskampe om den politiske magt ensrettet under dyrlæge Jens Møller, Gråsten. Den nye partiorganisation NSDAP-N (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei Nordschleswig) satte det politiske og kulturelle arbejde i system i lighed med den totale omklamring af den enkelte, som blev praktiseret i Tyskland. Kun enkelte dele af mindretallets arbejde, bl.a. menighederne i de sønderjyske byer, der var tilknyttet Den danske Folkekirke, formåede med held at holde sig fri af partiets favntag. Når forbindelsen til

Tyskland blev aldeles ensidig, skyldtes dette, at SS overtog ledelsen af al kommunikation med det vidtfordrenede tyske folkelige arbejde i udlandet.

Nazificeringen af skolerne kunne bl.a. gennemføres så meget lettere, som skoleloven af 1923 ved en revision i 1939 gav hjemmel for oprettelse af egne skolenævn ved de tysksprogede kommuneskoler, og at tilsynet overgik til en tysk skolekonsulent. Der fandtes dog også under disse forhold lærere, som direkte eller indirekte også i deres undervisning tilkendegav, at de tog afstand fra de nazistiske tanker, medens andre mødte uniformerede og begyndte timen med Hitlerhilsen.

NSDAP-N udviklede et meningsmonopol, som blev accepteret af den overvejende del af mindretallet, og som fik den tyske befolkningsdel til at påtage sig ethvert offer, som blev krævet af det. På denne baggrund blev hjemmetyskhedens nazistiske engagement en offergang, der bl.a. kostede over 750 faldne frivillige krigsdeltagere og ganske sønder slog det skolearbejde, som var blevet bygget op efter 1920.

I tiden efter 1933 blev der oprettet et betydeligt antal nye tyske skoler. I 59 privatskoler undervistes der 1845 elever, medens der ved krigens slutning gik 2164 elever i 30 kommunale tyske skoleafdelinger.⁷ Selv under krigen, hvor rigstyske læreres indkaldelse til krigstjeneste nødvendiggjorde lukning af privatskoler (bl.a. Løgumkloster), steg antallet af tyske skoler fra 82 i 1939 til 89 i 1945.⁸

En væsentlig årsag til de mange små skolars oprettelse på landet havde i denne periode bl.a. agitatorisk baggrund. Med al tydelighed fremgår dette af den spektakulære måde, hvorpå indvielsen af skolebygningen i partiføreren Jens Møllers hjemby, Gråsten, blev fejret. I 1942 var denne skoleindvielse et politikum, som foregik under tilstedeværelse af den tyske rigsbefuldmægtigede Werner Best og andre nazistiske koryfæer.

Tysklands kapitulation var ensbetydende med et totalt sammenbrud for det tyske mindretals skolevæsen. Der skulle hengå et årti, før det kunne genopbygges i en for mindretallet acceptabel form. Årene fra maj 1945 til 1955 var retsopgørets og dets eftervirkningers tid. Mindretallets spirende skolearbejde blev udover skolelovgivningens begrænsninger bl.a. svækket derved, at en del tyske lærere, som ikke var danske statsborgere, udvistes. Desuden blev 2958 hjemmetyskere interneret og for størstepartens vedkommende straffet for en eller anden form for frivillig våbentjeneste.⁹

Denne periodes yderpunkter markeres på den ene side af retsopgørets arrestationer, og på den anden af Kongeriget Danmarks og Forbundsrepublikkens gensidige anerkendelse af såvel det tyske som danske mindretals ret til at eksistere.

Tiden indtil 1955 har præget hjemmetyskheden på godt og ondt. På den ene side var det en vanskelig tid med sociale problemer, usikkerhed vedr. fremtidens vilkår m.v. På den anden side resulterede modgangen i en øget indre solidaritet hos dem, der ønskede at bevare den hjemmetyske kulturarv.¹⁰ Samhørigheden udtryktes i udøvelsen af kreative aktiviteter, ansvarlighed overfor den fremtidige organisatoriske udvikling o.lign. Mindretallets kerne ønskede at holde fast ved og videreudvikle sit sproglige og kulturelle særpræg. At det fremtidige grundlag for arbejdet måtte blive et ganske andet, var en selvfølge.

Allerede i november 1943 havde en kreds af tysksindede borgere i Haderslev ud-

arbejdet et dokument, som mindretallet efter nazismens fald kunne bygge sit fremtidige virke op på, men som af indlysende grunde måtte forblive i skrivebordsskuffen indtil maj 1945. Erklæringens principper om statslig integration forbundet med en kulturel selvstændighed, der idémæssigt byggede på en demokratisk, humanistisk og kristen grundopfattelse, blev efter en til tider heftig debat grundlaget for den nye tyske hovedorganisation Bund deutscher Nordschleswigers (BdN) program.¹¹

Kapitulationen medførte samtlige mindretalsskolars lukning, konfiskation af bygningerne og et radikalt brud med lovgivningen af 1920 og de efterfølgende justeringer. Efter afviklingen af nogle overgangsordninger i de sønderjyske byer blev mange børn fra hjemmetyske familier optaget i danske skoler. Den 12.7.1946 trådte lov nr. 412 i kraft, som afskaffede de tyske kommunalskoleafdelinger og henviste mindretallet til at oprette privatskoler. Disse fik dog ikke ret til at afholde statskontrollede eksaminer og blev iøvrigt underlagt et særligt kommunalt tilsyn. Også hjemmeundervisning blev tilladt. Denne form for undervisning, som umiddelbart efter kapitulationen også blev praktiseret i byerne, havde dog så vanskelige kår, at elevtallet – efter at undervisningen var blevet legaliseret – aldrig oversteg ca. 50.

Det var især kredse inden for modstandsbevægelsen, som modsatte sig den hidtil praktiserede mindretalsordning. Mange politikere og fremtrædende danske sønderjyder anså derimod en fortsættelse af den liberale ordning af 1920 for at være den bedste løsning. Man var af den opfattelse, derved at kunne bevæge de slesvig-holstenske politikere til at give de danske sydslesvigere øgede muligheder til frit at udfolde deres folkelige og kulturelle liv.¹²

Mindretallets skolearbejde kom bemærkelsesværdigt hurtigt igang, idet der den 1.8.1945 blev stiftet en ny skoleforening, »Deutscher Schul- und Sprachverein für Nordschleswig«. Vilkaerne forblev dog vanskelige, idet hovedparten af lærerne var internerede, og skolebygningerne var beslaglagte som kompensation for de midler, der var tilflydt det tyske privatskolevæsen fra clearingkontoen. Der fandtes intet egnet undervisningsmateriale, ligesom der lejlighedsvis fra dansk side gennemførtes aktioner imod tyske initiativer på skoleområdet.¹³

I erkendelse af, at den overvejende del af de undervisningspligtige børn fra tyske hjem ville blive nødt til at søge danske skoler, gjorde den tyske skoleforening fra 1947 et forsøg på at intensivere sit arbejde. I 1948 fik mindretallet muligheden for at købe 13 af de beslaglagte skoler tilbage, medens de danske myndigheder solgte de resterende 40 bygninger til anden side.¹⁴

Også lærersituationen forblev vanskelig. En række love og bestemmelser havde frakendt de fleste lærere ikke blot deres borgerlige rettigheder incl. retten til at undervise, men også pensionsretten. Ialt var 68 lærere straffet i hht. straffelovstilægget, lov nr. 322 af 7.7.1945, og lov nr. 45 af 1.10.1945 om embedsmandsdomstole. I andre tilfælde havde en særlig undersøgelseskommission frataget lærere retten til at undervise. Først efter langvarige forhandlinger lykkedes det fra juni 1950 at gensætte nogle af de lærere, som havde opnået amnesti.

Indtil 1949 var elevtallet yderst beskedent.

	1946	1947	1948	1949
Elever	174	249	267	315
Skoler	4	5	5	5

I 1946 eksisterede der udelukkende tyske privatskoler i: Haderslev, Sønderborg, Tønder og Sød. Året efter blev også skolen i Aabenraa genåbnet. Efter tilbagekøbet af 13 skolebygninger og muligheden for genansættelse af nogle af de afskedigede lærere steg elevtallet kontinuerligt, omend ikke på nogen måde eksplosivt.

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Elever	629	825	884	886	911	962	1029

Årsagerne til mange forældres tilbageholdenhed var formodentlig skuffelsen over, hvad nazismens sande væsen havde været og havde ført til, frygten for repressalier, børnenes forringede fremtidsmuligheder, ukendskab til privatskolesystemet m.v. 10 år efter 2. verdenskrigs afslutning var diskrepansen mellem 89 skoler med 4009 elever i 1945 og 29 skoler med 962 elever i 1955 således mere end tydelig. De kommunale tyske skoleafdelinger var blevet afskaffet og eksamensretten gået tabt.¹⁵

1955 – også et skolehistorisk vendepunkt

I 1955 ændredes de politiske forhold mellem Danmark og Tyskland markant, hvilket også fik særdeles positive følger for mindretalsskolernes muligheder for at udvikle sig. Formaliseringen af landenes synspunkter vedr. mindretallene i Syd- og Nord-slesvig kom til udtryk i de gensidige København-Bonn erklæringer, der siden deres fremkomst har fungeret som en slags magna charta for regeringernes behandling af deres respektive mindretal.

Erklæringerne er ikke at forveksle med traktater, der pålægger Danmark og Tyskland juridiske forpligtelser. Danmark har siden 1864 taget afstand fra bindende traktater vedr. mindretallene af frygt for fra tysk side at skabe indblandingmuligheder i danske forhold.

Erklæringernes betydning er af symbolsk og moralsk karakter – ikke mindst p.g. af den udtalte gensidighed. På længere sigt indebar de således muligheden for en ændring af holdningen flertal og mindretal imellem. Denne holdningsændring måtte fra det højeste politiske plan forplante sig til de lavere niveauer og forholdet menneske og menneske imellem. Det tyske mindretal var ikke selv involveret i forhandlingerne forud for erklæringernes vedtagelse og offentliggørelse, men måtte nøjes med gennem tilkendegivelser i medierne at fremføre sine synspunkter og ønsker.

I jubilæumsåret for København-Bonn erklæringerne kan det tilfulde konstateres, at de moralske og politiske intentioner, der er udgået fra erklæringerne, har formået at påvirke forholdet mellem flertals- og mindretalsbefolkningen på alle niveauer.

*Skulptur af Siegbert Am-
ler foran »Deutsche nach-
schule Tingleff«. Eftersko-
len besøges i disse år af
ca. 75 elever fra hjemme-
tyske, tyske og danske
hjem. (Foto: P.W. Weber).*

Ved vurderingen af udviklingen kan der imidlertid ikke ses bort fra, at også den politiske og økonomiske situation og det i mindretalsspørgsmål anvendte gensidighedsprincip i tiden fra 1955 til 1995 i høj grad har medvirket til, at de moralsk-politiske intentioner er kommet til fuld udfoldelse.

For det tyske skolearbejde var erklæringerne af 1955 en begivenhed, der fik direkte og gennemgribende følger. I den danske erklærings afsnit II, 3 hedder det, at almindennende skoler og folkehøjskoler (også med faglig opgave) ligesom børne-

*Et net af fadder-
skaber med tyske
byer, skoler og for-
eninger muliggør,
at eleverne oplever
Forbundsrepublik-
ken på nært hold.
Det ældste blev i
1920 oprettet mel-
lem Kiel og Søn-
derborg. Forbin-
delserne er stadig
intensive. En tur til
Kiels havn hører
med til besøgspro-
grammet i fadder-
skabsbyen. (Foto:
Deutsche Pri-
vatschule Sonder-
burg).*

haver kan oprettes af det tyske mindretal i overensstemmelse med lovene i hht. den i Danmark gældende grundsætning om undervisningsfrihed. Dette indebar bl.a., at forbudet mod afholdelse af mellemskole- og studentereksamen, som havde udgjort den alvorligste forhindring for de tyske privatskolers muligheder for at fastholde børn fra hjemmetyske familier, bortfaldt. Den danske lovgivende myndighed ophævede § 4 i lov nr. 412 af 12.4.1946, der udtalte eksamensforbudet. I de sønderjyske købstæder og Tinglev blev der herefter oprettet mellem- og realskoler.

Det tyske skolevæsenes udbygning kunne endeligt afsluttes med oprettelsen af et tysk gymnasium i Aabenraa, der påbegyndte undervisningen i 1959. En studenterek-samen fra dette gymnasium giver adgang til at påbegynde videregående studier såvel i Danmark, de skandinaviske lande som på tyske universiteter og læreanstalter.¹⁶

De tyske privatskoleers grundlag kom til udtryk i en dobbelt målsætning, hvis intention fortsat er aktuell, omend den løbende er blevet diskuteret og i undervisningen er tilpasset tidernes skiftende vilkår. Som det didaktiske mål har man angivet hen-sigten at give børnene en indføring i tysk sprog, kultur og samfundsliv for derigen-nem at åbne vejen ind i den »vide tyske verden«¹⁷ som den verden, forældrene har følt sig knyttet til. Samtidig har det været hensigten at være en tysk skole i den dan-ske stat. Dette indebar, at eleverne gennem skolens indføring i dansk sprog og kultur blev forberedt til et fremtidigt liv som borgere i det danske samfund. Bl.a. skulle un-dervisningen føre til en ægte tosprogethed. Særlige identitetsprægende impulser for-ventedes af fagene historie og samfundskundskab. Et tæt netværk af fadderskaber, som især kredse i Slesvig-Holsten påtog sig overfor skolerne, ydede på forskellig vis økonomisk støtte og hjælp til med at opretholde de personlige forbindelser til det »kulturelle« moderland. Fadderskabsarbejdet fik øget betydning fra begyndelsen af 60'erne, da Tyskland atter var kommet økonomisk på fode, og er også idag et vigtigt led i skolernes og børnehavernes arbejde. Alle institutioner under »Deutscher Schul-und Sprachverein für Nordschleswig« har en eller flere forbindelser til byer, kom-muner, det Slesvig-Holstenske Hjemstavnsforbund (SHHB) m.v.¹⁸

Den skolehistoriske udvikling, der blev indledt i 1955, kom bl.a. til udtryk, da den første mellemskoleeksamen i 1957 kunne afholdes i Tinglev efterfulgt af den første realeksamen i 1958. Som en yderligere udfordring i opbygningsfasen kom tilpasnin-gen til den nye danske skolelov af 18.6.1958, der afskaffede mellemskolen til fordel for en treårig realafdeling. Overgangen til denne nye skolelov blev gennemført uden større vanskeligheder, således at den første statskontrollerede prøve efter 9. klasse i 1962 kunne afholdes i Tønder. Det er iøvrigt bemærkelsesværdigt, at det tyske pri-vatskolevæsen i de forgangne 40 år har udvist stor fleksibilitet og såvel organisato-risk som pædagogisk har formået at tilpasse sig de mange forandringer og reformer, det danske skolesystem har undergået.

Skolens dobbelte målsætning havde såvel en pædagogisk som en folkelig side, idet mindretallet forventede, at deres skoler dannede rammen om dets kulturelle liv og til dels også bl.a. gennem en engageret lærerstab fungerede som dets igangsætter. Det har givetvis været lettere at gennemføre denne del af målsætningen i periodens begyndelse, hvor 2/3 af lærerstaben endnu var hjemmetyske danske statsborgere. I 1974 havde dette forhold ændret sig. Af ialt 144 lærere var 59% da tyske statsborge-re, 39% hjemmetyskere og 2% havde et andet statsborgerskab. I de seneste årtier har DVN ikke meddelt tal vedr. lærernes statsborgerskab.

Det var opfattelsen, at skolen kun for så vidt den var midtpunkt i et rigt kulturelt liv, kunne regne med at sikre sin fremtidige eksistens. Skoleforeningens bestræbel-ser gik derfor ud på, at »opretholde flest mulige også af de små skoler« som grund-skoler, medens byskolerne skulle fungere som centralskoler.¹⁹

Det blev dog stadig vanskeligere at tilgodese de nævnte intentioner, idet der fra

60'erne kunne spores dybtgående forskydninger i mindretallets befolkningsstruktur. Traditionelt har det tyske mindretal haft en afgørende del af sit bagland i landbrugs-kredse, idet de tyske socialdemokrater ikke følte sig repræsenteret af mindretallets konservative middelstandspolitik og efter 1920 også ud fra en internationalistisk holdning ret hurtigt assimilerede sig med det danske socialdemokrati. Den tiltagende industrialisering og den af 2. verdenskrig betingede skæve aldersfordeling nedbrød det traditionelle adfærdsmønster, der afløstes af en bykulturel livsform, hvori kulturel mangfoldighed, øget anonymitet og villighed til at opgive hidtidige nationale bindinger er langt mere accepteret end i det gamle landsbysamfund.²⁰

Dette strukturskifte nævnes sammen med de vigende fødselstal frem til 80'erne expressis verbis hyppigt som årsager til de stagnerende elevtal. Som yderligere årsag på 60'ernes stilstand peges på den »skoleløse« tid fra 1945-1955. Disse års hjemmetyske børn udgjorde nu forældregenerationen, som ofte savnede motivation til at sende deres børn i en tysk privatskole, som de ikke kendte af egen erfaring. Til trods for en ideel lovgivning og stærkt forbedrede ydre rammer frygtede forældrene en vis isolation i nærsamfundet og på arbejdspladsen, hvis deres børn kom til at gå i en tysk skole.

Fra 1957 til 1962 steg elevtallet fra 1115 til 1524, medens antallet af skoler gik tilbage fra 30 til 29. De følgende års tal afspejler dilemmaet mellem det tyske privatskolevæsens ønske om en yderligere centralisering som følge af det danske samfunds og de danske skolers udvikling og viljen til fortsat at kunne opfylde forpligtelsen overfor det hjemmetyske fællesskab, der bl.a. havde behov for de små skoler som kulturelle centre og samlingssteder for det selskabelige og sociale samvær indenfor mindretallet.

Udviklingen har ført det med sig, at nogle af de mindste skoler på landet måtte nedlægges. Enkelte skolebygninger er dog bevaret og tjener som en slags forsamlingshuse. At elevtallet i disse år ikke faldt skyldtes bl.a. den ændrede skolelovgivning (9 års undervisningspligt) og en tydelig tendens til, at mindretallets børn i stort omfang fortsatte skolegangen udover skolelovens krav. Også det tyske gymnasium havde god søgning. Diskrepansen mellem tilgangen til real- og gymnasieklasserne og faldende indskolingstal var dog ikke til at overse.²¹

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972
Elever	1594	1632	1632	1637	1654	1648	1669	1656	1657	1652
Skoler	29	29	28	28	28	25	25	25	24	23

I 1971 gav det lave indskolingstal på kun 127 elever anledning til store bekymringer. Man håbede, at bunden var nået, idet der var fare for, at et skolesystem, som det man havde bygget op efter 1955, ikke på længere sigt ville kunne opretholdes med så få elever.²²

Udover de årsager til den faldende tilgang, der udtrykkeligt omtales i årsberetningerne, må der peges på en udvikling i det tyske mindretal henimod en større integra-

tions- og assimilationsvillighed i den danske flertalsbefolkning med bl.a. indgåelse af flere blandede ægteskaber. En sådan udvikling er vanskelig at påvise eksakt, selv om man har gjort opmærksom på tendensen allerede i 50'erne. Danske sociologer konstaterede i forbindelse med en undersøgelse i Tønder, at mindretallets holdning til flertallet var tolerantere end flertallets til mindretallet. Denne udvikling havde i 70'erne taget mærkbar til. Tyske sociologer karakteriserede nu mindretallets tilstand som et labilt mellemstadium, der ikke mindst kom til udtryk i en mangfoldighed af holdninger og meninger til næsten alle spørgsmål af eksistentiel betydning.²³ Konstaterbar var en aftagende forpligtelse overfor mindretallet, dets skoler og andre institutioner, en tendens, der ikke mindst kom til udtryk i byerne. Kilderne giver på forskellig vis udtryk for, at skoleforeningen var klar over problemet.²⁴ Man søgte på forskellig måde at imødegå den øgede tendens til assimilering bl.a. ved at intensivere børnehave- og børnehaveklassearbejdet, ved et særligt intensivt forberedelsesarbejde forud for en ny lov om folkeskolen, der forventedes vedtaget i begyndelsen af 70'erne og endelig ved at nuancere og videreudvikle den dobbelte didaktiske mål-sætning. Allerede i DVN 1965 omtaltes tosprogetheden som en særlig kvalifikation ved »bygningen af et fremtidigt Europa«.²⁵

Opfattelsen var, at man ganske vist stod overfor løsningen af vanskelige metodiske problemer, men at beredvilligheden til at finde sin egen form i det spændingsforhold, som grænselandssituationen og samfundets nye krav konfronterede skolerne med, i høj grad var tilstede hos det tyske skolevæsens ansatte og i »Deutscher Schul- und Sprachverein für Nordschleswig«.

1972 og 1989 – politiske vendepunkter

Danmarks indtræden i EF i 1972 betød et vigtigt vendepunkt for det tyske mindretal, idet man kunne se frem til en yderligere nedbrydning af reminiscenserne fra grænsekampens dage. Konfrontationerne mellem dansk og tysk måtte i stigende grad opfattes som anakronismer i en tid, hvori de grænseoverskridende kontakter og mindretallenes fælles interesser blev prioriteret stadig højere.

Efter Danmarks indtræden i EF var det opfattelsen, at friheden i valget af skole ville få bedre kår, og at den tosprogethed, som de tyske privatskoler formidler, ville blive honoreret ved en øget tilgang af elever. Samtidig med, at skolerne fortsat ville være det tyske mindretals skoler i overensstemmelse med det bedste i hjemmetysk tradition, havde de ansvarlige et ønske om en fleksibilitet og åbenhed, der levede op til de nye krav, som åbenheden i et fremtidigt Europa måtte kræve.

Tallene viser med al tydelighed, at forventningerne ikke kunne opfyldes. De politiske forandringer fik efter 1972 ingen indflydelse på elevtilgangen, der i 1989 tværtimod nåede sit lavpunkt med kun 1149 elever – incl. 103 elever i »Deutsches Gymnasium für Nordschleswig« og 59 i »Deutsche Nachschule Tingleff«. Årsagen til tilbagegangen mentes at ligge i forskellige samfundsmæssige forhold, der ikke var direkte begrundet i mindretallets forhold, bl.a. faldende fødselstal, de store årgange, der forlod skolerne i begyndelsen af 70'erne, skolereformer (EFG) og den fortsatte afvandring fra land til by, der fremgår af indskolingstillene. Man måtte gå

Med opførelsen af »Fördeschule« ved Gråsten blev der i 1974 skabt et attraktivt center for det tyske kulturelle arbejde ved Flensborg fjord. Bygningen er samtidig et udtryk for det tyske privatskolevæsens centralisering. (Foto: P.W. Weber).

ud fra, at betydelig færre unge hjemmetyske familier bosatte sig i Midt- og Vestsønderjylland, hvor mindretallet hidtil havde været stærkest repræsenteret.²⁶

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Elever	1654	1624	1589	1556	1533	1539	1506	1454	1424	1435	1364
Skoler	23	22	22	19	19	19	19	18	18	18	18

	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Elever	1338	1294	1251	1217	1176	1149
Skoler	18	18	18	18	18	18

De katastrofale tal førte til en kritisk debat om skolens grundlag og målsætning. Fra en side bebrejdedes skolen, at den ikke i tilstrækkelig grad tog højde for grænselandets og især mindretallets situation og kulturelle liv. Andre forældre ønskede at styrke det tosprogede og bikulturelle element ved at give dansk sprog og kultur en mere fremtrædende placering i den daglige undervisning og ved særlige lejligheder.²⁷

Man kan ikke se bort fra, at forpligtelsen over for historisk begrundede bindinger,

f.eks. tilhørsforholdet til et nationalt mindretal var svagt udviklet ikke mindst i 70'erne og 80'erne. Forventningerne om, at andre strukturer, bl.a. et større europæisk fællesskab, ville afløse hidtidige nationale og regionale bindinger, kan af nogle være blevet anvendt som et alibi til at løsne endnu bestående svage bånd til mindretallets institutioner.

Det tyske skolesystems reaktion på udviklingen var afbalanceret, omend skuffelsen over det stadige fald i tilgangen fremgår særdeles tydeligt af årsberetningerne. Udviklingen rørte ved »grundlaget for vores eksistens som nationalt mindretal«. ²⁸ Tydeligere kunne det ikke siges!

Den kritiske situation til trods, forblev man skolens målsætning tro. Man ønskede at være en »tysk mindretalsskole«, der som sådan adskilte sig fra »tyske udlandsskoler«. »Vi er ikke en tysk kolonis skole, som kun nyder en gæsts rettigheder ..., men fremfor alt skolen for en gruppe mennesker, som altid har haft hjemstavnsret her i landet«. ²⁹

Fleksibilitet var ønsket og blev praktiseret, men den måtte have sit grundlag i de tyske privatskoler status som mindretallets skoler.

Skoleforeningen nøjedes ikke med at appellere til solidariteten og fremhæve den »historiske ret«, men gav sig i et samarbejde med de enkelte skoler stor umage for at gøre rede for de tyske skoler pædagogiske indhold og de muligheder, dette indebar.

Fra begyndelsen af 80'erne spores en ændring af årsberetningernes karakter. Den hidtidige praksis, at analysere de årlige indskolingstal m.v., forlades til fordel for en bredere orientering om væsentlige også omstridte indholdsmæssige problemer f.eks.: tosprogethed, historie- og tyskundervisning, små klassers mulighed for at tage sig af den enkelte elev, en god fremtidsorienteret faglig indlæring og en opdragelse til tolerance og medmenneskelighed.

Skoleloven fra 1975 reducerede i den udelte folkeskole tysk til at være et »tilbudsfag«. Mindretallet karakteriserede denne udvikling ud fra et grænselandsperspektiv som »kortsynet og beklagelig«. ³⁰ I de tyske skoler skete der selvfølgelig ingen forandringer med hensyn til det tyske sprogs stilling.

I disse år synes der i nogle kredse i mindretallet at være opstået en vis frygt for, at en tosproget undervisning og opvækst kunne blokere børnenes fremtidige uddannelses- og erhvervs muligheder. Det blev dog snart muligt at tilbagevise sådanne betænkeligheder som ubegrundede.

Fra midten af 80'erne undersøgte de sproglige forhold i grænselandet af flere forskere fra forskellige lande. En af konklusionerne var, at det tyske mindretal uden betænkeligheder kunne udvikle en »aktiv og positiv politik for tosprogethed« i modsætning til andetsteds, hvor tosprogetheden som regel var det første skridt i retning af et etnisk mindretals assimilation. ³¹

En begivenhed, der ligeledes fik afgørende betydning for mindretallet, var Tysklands genforening i efteråret 1989. Muligheden for at opleve den østlige del af det kulturelle moderland, hvis eksistens gennem årtier havde været reduceret til en retorisk fodnote i forskellige festtaler, blev også af skolerne udnyttet i langt højere grad, end det kunne forventes.

Genforeningen stiller øgede krav til den historiske viden og forholdene i det østli-

ge Europa, hvor der findes tyske og andre mindretal. Udviklingen har ligeledes rejst en række spørgsmål af principiel karakter vedr. identitet, nationalitet, politisk og folkelig ansvarlighed m.v., som det er uundgåeligt for et nationalt mindretal ikke at forholde sig til. De forandrede tilstande har desuden åbnet erhvervsmæssige muligheder og perspektiver, som har gjort det attraktivt at have kendskab til tysk sprog og kultur. De nye forhold og det bredere perspektiv har bemærkelsesværdigt nok sat sig sine klare spor også i de tyske privatskolars arbejde. Den nedadgående kurve for elevtilgangen er blevet brudt, og der kan for de seneste fem års vedkommende konstateres en kontinuerlig fremgang.

Et af de seneste års nøgleord i debatten om de tyske privatskoler hedder »åbning«. Begrebet dukkede op i 70'erne og blev forbundet med en lang række spørgsmål af praktisk art: optagelse af danske elever, de danske forældres indflydelse, frygten for, at de tyske privatskoler skulle blive reduceret til at være sprogskoler, omfanget af danske indslag ved juleafslutninger m.v.

Principielt set var disse spørgsmål symptomer på skolens tilpasning til mindretallets nye funktion som deltager i og formidler af et grænseoverskridende samarbejde. Ligesom mindretallet som helhed måtte finde veje, der førte det ud af isolation og ind i en omfattende formidlingsproces, måtte skolen såvel for sin egen som for mindretallets skyld finde sin didaktisk klart formulerede plads i denne samfundsmæssige og politiske sammenhæng. Den nye situation kommer til udtryk i »Deutscher Schul- und Sprachverein für Nordschleswigs« seneste vedtægter (1993), hvori den hidtidige dobbelte målsætning er suppleret med en passus, der tilkendegiver de tyske privatskolars vilje til aktivt at tage del i grænselandets grænseoverskridende kulturelle og politiske udvikling.

I de sidste 25 år er de tyske privatskoler gået gennem en bølgedal, som ved et tålmodigt og engageret pædagogisk arbejde på højt niveau nu synes at være overvundet. Jubilæumsåret 1995 giver således anledning til øget optimisme.

Fremgangen i årene efter 1989 illustreres af følgende tal:

	1990	1991	1992	1993	1994
Elever	1187	1220	1239	1296	1321
Skoler	18	18	18	18	18

Den bevidste satsning på de erfaringer, som mindretallet på godt og ondt havde gjort i årene efter 1920, kombineret med de tyske privatskolars høje faglige standard, et intensivt oplysningsarbejde og endelig en i 90'erne formuleret vilje til aktivt at tage del i en grænseoverskridende proces og uddybningen af de seneste års debat om, hvad national identitet er og indebærer, har fra 1990 vendt den nedadgående numeriske udvikling. Mindretallets tyske privatskoler kan således i jubilæumsåret 1995 se fremtiden i møde med positive forventninger – såvel kvalitativt som kvantitativt.³²

Noter:

1. Jfr. Ernst Siegfried Hansen: *Disteln am Wege. Von der Besetzung Dänemarks bis zu den Bonner Erklärungen*, Bielefeld u.å., s. 361 ff.; Karl-Friedrich Nonnenbroich (udg.): *1955-1980. 25 Jahre Bonn-Kopenhagener Minderheitenerklrungen*. Schriften der Hermann-Ehlers-Akademie nr. 11; *Die Bonn-Kopenhagener Erklärungen von 1955. Zur Entstehung eines Modells für nationale Minderheiten*. Udg. Deutscher Grenzverein e.V., Flensburg 1985; *30 Jahr Bonn-Kopenhagener Erklärungen. Grenzland, Minderheiten, Partnerschaft. Gegenwartsfragen 47*. Landeszentrale für politische Bildung Schleswig-Holstein, Kiel 1985.
2. Thomas Peter Petersen har i en retsvidenskabelig disputats givet en srdeles detaljeret oversigt over »Preussens Sprachpolitik i Nordschleswig«. Inauguraldissertation der Westflischen Wilhelms-Universitt zu Mnster, 1995.
3. Henrik Becher-Christensen: *Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932*, bd. I Sammensætning og organisering. Institut for Grænseregionsforskning 1990, s. 197.
4. Jfr. Harboe Kardel: *Fnf Jahrzehnte in Nordschleswig*. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Organisation der deutschen Volksgruppe in der Zeit von 1920 bis 1970. Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft Nordschleswig Heft 22, Aabenraa 1971, s. 54 f.
5. Jfr. P.J. Sönnichsen: *Spiegel der Jahre. »Der Deutsche Volkskalender Nordschleswig«*. Eine Kulturgeschichte der deutschen Volksgruppe in Dänemark«, Aabenraa 1993, s. 52 ff.
6. Om Faarhus som lokalitet og begreb jfr. Hanns Christian Jessen (udg.): *Faarhus 1945-1949. Straflager für die deutsche Minderheit in Dänemark*. Erlebnisse, Berichte und Dokumente, Husum 1987.
7. Vagn Skovgaard-Petersen: *Skoler for et politisk mindretal. Konflikt om frihedsprincippet i dansk skolelovgivning 1945-46. »Kampen om Lrohusen – Studier kring statsmakt och frlldrrtt i nordisk skolutveckling«*, Stockholm 1994, s. 183 ff.
8. Jfr. Wilh. Jørgensen: *Land meiner Liebe. Ein Bild vom schleswigschen Grenzland*, Rendsborg 1953, s. 26.
9. Ditlev Tamm: *Retsopgøret efter besættelsen*. Bd. 1 Jurist- og Økonomforbundet 1985, s. 408 ff. Korte rids af mindretallets historie foreligger på dansk ved G. Weitling i »Refugievennen« (Løgumkloster) 1993/2 s. 21 ff. og 1994/1 s. 31 ff. Mindretallet mellem 1940 og 1945 og i »Sønderjysk Månedsskrift« nr. 7/8 1994 s. 138 ff. Hjemmetyskheden siden 1920.
10. Om hjemmetyskheden jfr. min redegørelse: »Die Heimdeutschen – Ursprung, Geschichte und Wesen«, Aabenraa og Sønderborg 1990.
11. Vdr. Haderslevkredsens og dens erklæring se: Arthur Lessow: *Der Haderslebener Kreis und seine Bedeutung fr den Neubeginn der deutschen Arbeit in Nordschleswig 1945*. Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft Nordschleswig 1995/70, s. 110 ff., samme i Gerd Stolz og Günter Weitling: *Nordschleswig – Landschaft, Menschen, Kultur*, Husum 1995, s. 96 ff. Vdr. BdNs stiftelse især E.S. Hansen andetsteds s. 130 ff.
12. Jfr. E.S. Hansen andetsteds s. 211 ff.
13. Jfr. H. Kardel andetsteds s. 204 f.
14. Jfr. E.S. Hansen andetsteds s. 222 ff.
15. Et udførligt statistisk materiale, der rligt udarbejdes under ansvar af de respektive tyske skolekonsulenter, findes i »Jahresberichte des Deutschen Schul- und Sprachvereins fr Nordschleswig«. På grundlag af disse udfærdiges beretningerne i »Deutscher Volkskalender Nordschleswig«, som efter krigen er blevet udgivet for mindretallet af »Deutscher Schul- und Sprachverein«. Beretningerne indeholder vurderinger af talmaterialet, informationer om de tyske skolars holdning til dansk skolelovgivning, fælles pædagogiske tiltag, forbindelsen til Slesvig-Holsten m.v. Jfr. især DVN 1956, s. 89 og E.S. Hansen andetsteds s. 228 f.
16. Jfr. P.I. Johannsen hos Nonnenbroich andetsteds s. 28 ff. Vdr. det tyske gymnasiums historie se: *1959-1984 25 Jahre Deutsches Gymnasium fr Nordschleswig*. Eine Festschrift 1945-1984, Aabenraa 1984. Endvidere Immo Doege og Hans Jrgen Nissen: *25 Jahre Deutsches Gymnasium fr Nordschleswig*. »Grenzfriedenshefte« 9 1985/2, s. 95 ff.
17. DVN 1957, s. 83.
18. DVN 1979, s. 71 ff.
19. DVN 1960, s. 85.
20. Jfr. Gsta Toft: *Die bäuerliche Struktur der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig*. Institut für Regionale Forschung und Information im Deutschen Grenzverein e.V., Flensburg 1982.
21. DVN 1969, s. 59 ff.
22. DVN 1972, s. 67.
23. Jfr. Kaare Svalastoga og Preben Wolf: *En by ved grænsen*, København 1963 og Kai Detlev Sievers: *Einführung in Problemkreis, Methode und Forschungsgegenstand. I: Beiträge zur Frage der ethnischen Identifikation des BdN*. S. 9 ff. Jfr. endvidere Günter Weitling: *Det tyske mindretal i Danmark*.

- I: Nation og mindretal. En samling artikler om nationale mindretal og mindretalspolitik i Europa 1945-1993. Red. Nils Vollertsen, Jørgen Kühl, José Ruiz Martinez og Kaare Ulrich Jessen, Århus 1993, s. 31 ff. Endvidere af samme: Volkstum zwischen Nord und Süd. Zur Situation der deutschen Kultur in Nordschleswig. I: Kolloquium zu den volkskundlichen Bedingungen der Kultur bei den deutschen Bevölkerungsgruppen im Ausland. Institut für Regionale Forschung und Information im Deutschen Grenzverein e. V. Red. Alexander Ritter, Flensburg 1989, s. 33 ff.
24. De forskellige synspunkter kommer til udtryk i en række statements og en rundbordssamtale, der er gengivet i »Nordschleswig 80. Berichte. Daten. Meinungen«, Aabenraa 1980. Thema Schule – Was denken Verantwortliche?, s. 102 ff.
25. DVN 1965, s. 79.
26. DVN 1981, s. 76 f.
27. »Nordschleswig 85. Berichte. Daten. Meinungen. Ein Jahrbuch«, Aabenraa 1985. Dänische Sprache an den deutschen Privatschulen in Nordschleswig. S. 69 ff.
28. DVN 1984, s. 61.
29. DVN 1976, s. 106.
30. DVN 1976, s. 102 f.
31. DVN 1987, s. 85.
32. Vedr. identitetsdebatten jfr. Günter Weitling: Tysk identitet i Nordslesvig. I: National identitet – Fem foredrag om dansk og tysk identitetsfølelse i grænselandet. Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa 1994. Endvidere Günter Weitling: Tysk mindretalsliv i Nordslesvig i et fremtidigt perspektiv. I: Pluk fra forskning i Sønderjylland 1991/1. Institut for grænseregionsforskning, s. 17 ff.